

**הגזענות כלפי יוצאי אתיופיה בראי הפסיכולוגיה החברתית:
רקע כללי לקראת דיון בגיבוש מדיניות אפקטיבית למיגור גזענות**

**ד"ר יוליה אלעד-שטרנגר
פרופ' עירן הלפרין**

מבוא

על רקע ההקצנה הגוברת בחברה הישראלית, והגזענות הגוברת כלפי קבוצות מיעוט באוכלוסייה, סובלים יוצאי אתיופיה בישראל מסטיגמות וסטריאוטיפים שליליים, הן גלויים והן מרומזים, במסגרתם מקורם התרבותי והאתני מוכלל לכדי רושם כללי על אישיותם ויכולותיהם. סטיגמות וסטריאוטיפים אלה באים לביטוי בהדרתם מהמרחב הציבורי, באפלייתם בהשכלה ובתעסוקה, ואף בגילויי אלימות ישירה כלפיהם ברמה חברתית ואפילו ממוסדת.

מסמך זה מוגש לצוות הבין-משרדי למיגור הגזענות כנגד יוצאי אתיופיה כדי לסייע בדיוני הצוות לקראת גיבוש מדיניות אפקטיבית למיגור גזענות. בהתאם לבקשת הצוות הבין-משרדי, המסמך נועד לספק תשתית מושגית וסקירה של כלים והתערבויות מבוססי מחקר פסיכולוגי, שבעזרת ליווי מקצועי ניתן לרתום לצורך עיצוב צעדי מדיניות וייצור השפעה חברתית למיגור גזענות כלפי יוצאי אתיופיה וקבוצות נוספות בחברה הישראלית הסובלות מאפליה כלפיהן.

המסמך כולל שלושה חלקים: (1) החלק הראשון מציג רקע תיאורטי כללי על המקורות הפסיכולוגיים-חברתיים של תופעת הגזענות. (2) החלק השני סוקר את המאפיינים הייחודיים של תופעת הגזענות כלפי יוצאי אתיופיה, כמיעוט אתני בישראל, תוך הצגת תיאוריות וממצאים רלוונטיים. (3) החלק השלישי דן ביתרונותיה ובחסרונותיה של הנכחתם החיובית של יוצאי אתיופיה במרחב הציבורי למטרת הפחתת סטריאוטיפים כלפיהם ומציג התערבויות רלוונטיות נוספות, מבוססות-הנכחה, בהשראת מחקר ותיאוריה בפסיכולוגיה חברתית. בהתאם לדילמות שיועלו במפגש הצוות הבין-משרדי, רקע תיאורטי זה יהווה בסיס לפיתוח רעיונות והמלצות נקודתיות לקראת גיבוש מדיניות רלוונטית.

1. הבסיס הפסיכולוגי של תופעת הגזענות

המסורת הפסיכולוגית מבחינה בין גזענות גלויה, המתאפיינת ברגשות, עמדות והתנהגויות מודעות, לבין גזענות סמויה, אשר באה לביטוי ברגשות ובעמדות שליליים ולא בהכרח מודעים כלפי חברי קבוצות אחרות, וביטוייה הינם לרוב לא-וורבליים ומרומזים. בחברה הישראלית, למשל, גזענות כלפי המיעוט הפלסטיני נחשבת במידה רבה "נורמטיבית" יחסית לגזענות כלפי מיעוטים אחרים, בחלקו בשל היכולת להישען על נסיבות היסטוריות ופוליטיות להצדקתן. גזענות כלפי מיעוטים אתניים, מאידך, אינה נחשבת "תקינה פוליטית", ועל כן מקבלת צורות סמויות יותר, כמו הימנעות מקשר וממגע חברתי, הדרה מהמרחב הציבורי, ומניעת הזדמנויות להשתלבות בקהילה. בד בבד, המניעים הגזעניים להצדקת תופעות אלו מוכחשים לרוב.

תופעה זו ניכרת במיוחד כלפי יוצאי אתיופיה, אשר אינם מדורגים גבוה ברשימת הקבוצות ה"שנואות" בסקרי דעת קהל בישראל (ביחס, למשל, לפלסטינים) בעוד הדרתם מן המרחב הציבורי, כמו הדרתם של עולים אחרים, בולטת במיוחד גם היום. ואכן, הנחת היסוד של הפסיכולוגיה החברתית היא שאף שרבים מאתנו, בעיקר בחברות מערביות מודרניות, אינם רואים עצמם כבעלי עמדות גזעניות, ונמנעים מלהביע עמדות שכאלה בגלוי, גזענות סמויה היא תופעה אנושית בעלת מאפיינים אוניברסאליים. הגישה הפסיכולוגית מניחה אפוא כי סטריאוטיפים כלפי קבוצות שונות באוכלוסייה מושרשים ברבים מאתנו באופן עמוק, ובאים לידי ביטוי באופן אוטומטי ולעתים קרובות לא מודע. על בסיס הנחה זו, המחקר בפסיכולוגיה החברתית אשר מוקדש להבנת תופעת הגזענות מפנה את הזרקור לתהליכים והמנגנונים הקבוצתיים העומדים בבסיסה.

גזענות כאסטרטגיה לשימור זהות חברתית

למרות שזה אולי לא תקין פוליטית לומר, הפסיכולוגיה החברתית מציגה גזענות, במידה רבה, כתוצר טבעי וכמעט מתבקש של מערכות יחסים בין קבוצתיות. על פי המסורת של "תיאוריית הזהות החברתית" (Tajfel & Turner, 1979), אשר משמשת בסיס רעיוני לתיאוריות רבות בפסיכולוגיה חברתית וזכתה לתימוכין מחקרניים רבים, לבני האדם צורך טבעי לחלק את העולם החברתי לקטגוריות, בניסיון להתמודד עם מורכבותו. היות שבני האדם מונעים על ידי הרצון לשמור

על דימוי עצמי חיובי, ומאחר שהדימוי העצמי נשען בחלקו על הדימוי של הקבוצות אליהן הם משתייכים (קבוצות הפנים), עצם השתייכותו של אדם לקבוצת פנים מייצרת השוואה עם קבוצות אחרות במטרה לשמר את תדמיתה החיובית היחסית של הקבוצה. לכן, על פי התיאוריה, די בחלוקה לקטגוריות חברתיות, בייחוד לקטגוריות של קבוצת פנים ("אנחנו") וקבוצות חוץ ("הם"), בכדי לייצר העדפה של קבוצת הפנים על פני קבוצות אחרות, גם אם החלוקה לקטגוריות נעשית על פי מאפיינים חיצוניים ו/או שרירותיים, כמו צבע עור ומוצא אתני.

בהקשר הישראלי, התופעה בולטת במיוחד כשמדובר במיעוטים שזהותם הלאומית או הדתית "כופה" זהות משותפת על חברי קבוצת הרוב. מחד, מיעוטים אתניים כגון יוצאי אתיופיה ויוצאי חבר העמים הינם יהודים, ועל כן חולקים זהות משותפת עם ישראלים ותיקים. מאידך, שונותם התרבותית (וכשמדובר ביוצאי אתיופיה - גם שונותם מבחינת המראה החיצוני) מהישראלים הותיקים יוצרת קטגוריזציה אוטומטית לקבוצת חוץ ופנים. מתח זה מייצר איום פוטנציאלי על זהותם המובחנת והחיובית של ישראלים ותיקים, ועלול להוות סיבה אפשרית נוספת לכך שהגזענות כלפי יוצאי אתיופיה "לגיטימית" פחות מהגזענות כלפי מיעוטים שאינם יהודים (לרבות גזענות כלפי מהגרים לא-יהודים ממדינות אפריקה).

כפועל יוצא של החלוקה לקטגוריות חברתיות של קבוצות פנים וחוץ, קיימות גם הנטייה לראות את קבוצת החוץ כהומוגנית יותר מקבוצת הפנים (Quattrone & Hones, 1980), והנטייה לייחס תכונות ורגשות אנושיים מורכבים יותר לקבוצת הפנים לעומת קבוצת החוץ (תופעה המכונה "דה-הומוניזציה או אינפראהומוניזציה של קבוצת החוץ", Haslam, 2006). כלומר, חברי קבוצת החוץ נתפסים כדומים יותר אחד לשני וגם ככאלו שחשים פחות רגשות מורכבים כמו תקווה, קנאה, אהבה וכו'. העדפת קבוצת הפנים, הדה-הומוניזציה של קבוצת החוץ וראייתה כמקשה אחת הומוגנית מהווים בתורם כר פורה ליצירת סטריאוטיפים שליליים ופשטניים כלפיה.

גזענות כאמצעי להצדקת המערכת הלא שיוונית

בעוד תיאוריית הזהות החברתית מתמקדת בצורך האנושי לשמור על דימוי עצמי וקבוצתי חיובי, "תיאוריית הצדקת המערכת" (Jost & Banaji, 1994) מתמקדת בנטייתם הטבעית של בני האדם להצדיק את הסטאטוס קוו ולהגן על ה"מערכת" החברתית שבה הם נטועים. הצדקת המערכת

משרתת את הצורך האנושי לשכך את אי-הוודאות ותחושת האיום הכרוכים בשינוי המערכת הקיימת, כמו גם את הצורך להאמין ב"עולם צודק" ("כל אחד מקבל את מה שמגיע לו"; "כל אדם אחראי על גורלו"). על פי התיאוריה, הצורך להצדיק את ה"מערכת" יוצר השלמה עם אי השוויון בתוכה והצדקתו, גם בקרב חברי הקבוצות הסובלים מאי שוויון זה. המשמעות היא שהצורך להצדיק את אי השוויון המובנה מגביר סטריאוטיפים שליליים כלפי קבוצות מיעוט, משום שסטריאוטיפים אלו בתורם מסייעים לייצר רציונליזציה למצב שהינו לכאורה לא הוגן.

מחקרים המבוססים על "תיאוריית הדומיננטיות החברתית" (Sidanius & Pratto, 1999) מתמקדים בהבנת המנגנונים העומדים בבסיס הצדקת אי-שוויון בין קבוצות והיררכיות חברתיות. על פי התיאוריה, ההיררכיות החברתיות מחוזקות ומשומרות על ידי מיתוסים או אידיאלוגיות המצדיקים את אי השוויון בחברה, כך שהמבנה ההיררכי והלא שוויוני של החברה נתפס על ידי בעלי אוריינטציה של "דומיננטיות חברתית" כפתרון הנכון והצודק. אף שלפי התיאוריה קבוצות דומיננטיות נוטות לתמוך ב"מיתוסים מצדיקי היררכיה" יותר מחברי קבוצות מוחלשות, נמצא כי כאשר ההיררכיות יציבות דיין, קבוצות מוחלשות עשויות גם הן לאמץ את המיתוסים שמחזקים את חוסר השוויון. כמערכת המושתתת על היררכיות חברתיות יציבות יחסית, מדינת ישראל משמשת מקרה בוחן מעניין להצדקת אי השוויון כלפי מיעוטים. בפרט, יוצאי אתיופיה נחשבים בשיח הישראלי כאנשים עדינים מטבעם, שאינם מתמרדים כנגד המערכת. ואכן, בדומה לפרספקטיבה המוצגת על ידי תיאוריה זו, רבים מיוצאי אתיופיה עצמם, בדומה לישראלים הותיקים, אינם נאבקים באי השוויון כלפי הקהילה, וחלקם אף נוטים לעיתים להכחישו.

גזענות כתגובה לתפיסות איום

למעשה, עצם מודעותה של הקבוצה הדומיננטית להיררכיה הבין קבוצתית עלולה להגביר את הנטייה להצדיקה, שכן היא מהווה איום על תדמיתה החיובית של הקבוצה. כפי שגורסת "תיאוריית הזהות החברתית", בני האדם שואפים לשמר את דימויה החיובי של קבוצתם. ככל שמודעות לקיומה של היררכיה בין קבוצתית מאיימת על זהותה המוסרית של הקבוצה הדומיננטית, חברה עלולים לנקוט אסטרטגיה של הכחשת עצם קיומו של אי השוויון ("אנו הקורבנות האמיתיים!", "אין אי שוויון", "יש הרמוניה"), או הצדקת אי השוויון ("הם אחראים למצבם"). הכרה בחוסר

הלגיטימיות של אי השוויון מעלה רגשות מוסריים כמו בושה, אשמה וכעס, מהם הקבוצה הדומיננטית מנסה לרוב להימנע.

מוטיב האיום הנתפס מרכזי גם ב"תיאוריית הקונפליקט הריאליסטי" (Sherif, 1966) שהייתה בין הראשונות לייחס את תופעת הגזענות לתהליכים בין קבוצתיים. אך בניגוד לתיאוריות אחרות, תיאוריה זו מייחסת את הדינאמיקה של היווצרות הגזענות לתחרות "סכום אפס" בין קבוצות על משאבים מוגבלים (ניצחונה של קבוצה אחת גוררת בהכרח הפסד של הקבוצה האחרת), ותפיסות האיום ההדדיות הנגזרות ממנה. על פי תיאוריה זו, כל אדם עלול לפתח עמדות גזעניות אם הדינאמיקה הקבוצתית בה הוא מצוי מייצרת תפיסה של קבוצת החוץ כמאיימת על משאביה הכלכליים או התרבותיים של קבוצתו.

מוטיב האיום הנתפס משחק תפקיד מרכזי גם בתיאוריות נוספות של יחסים בין קבוצות, אשר מזהות בתחושת איום מנבא משמעותי של עמדות גזעניות כלפי קבוצות חוץ. למשל, "תיאוריית האיום המשולב" (Stephan & Stephan, 2000) גורסת כי איום סימבולי (איום על ערכיה, תרבותה ותפיסת עולמה של קבוצת הפנים) עלול לגרום לעמדות גזעניות כלפי קבוצות חוץ לא פחות מאיומים על משאביה הפיזיים של הקבוצה.

בעוד העובדה כי יש להשקיע משאבים רבים לקליטה ולשילוב של מיעוטים בחברה הישראלית מעוררת באופן טבעי איום נתפס על משאבי הקבוצות הדומיננטיות באוכלוסייה, יוצאי אתיופיה עשויים לעורר איום ספציפי - סימבולי בעיקרו - על ישראלים ותיקים. במובנים רבים, זהותם התרבותית הייחודית של יוצאי אתיופיה, אשר שונה במובנים רבים מזו של עולים ותיקים מצפון-אפריקה או עולים חדשים ממדינות מערביות, עלולה להיחוות כאיום על התרבות השלטת, המערבית או ה"צברית". כמו כן, הסיפורים שנקשרו בקהילה כיוצאת מדינה אפריקאית (בעיקר אלה הקשורים לשיעורי תחלואה), מעוררים איום סימבולי וקיומי ייחודי על חלקים בציבור הישראלי.

השפעתה של הגזענות על קורבנותיה

באופן טבעי, הסכנה בסטריאוטיפים ובגזענות כלפי קבוצות מוחלשות אינה מסתכמת רק בהדרתם מהמרחב הציבורי או באפלייתם, אלא גם בהשפעתה הפסיכולוגית מרחיקת הלכת עליהם עצמם. מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים כי החשיפה המתמדת לסטריאוטיפים כלפיהם מייצרת

בקרב חברי קבוצות אלה "איום מפני סטריאוטיפ" (stereotype threat), כלומר, פחד כי התנהגותם תאשש ותנציח את הסטריאוטיפ. ואכן, הפחד משיפוט חברי הקבוצה המוחלשת בהתאם לסטריאוטיפ עלול להוביל להתנהגות התואמת את הציפייה ממנה הם מפחדים יותר מכל (Steele, 1997). כתוצאה מכך, חברי קבוצות מוחלשות נמנעים לעתים קרובות מהשתלבות פעילה בהקשרים שבהם הם עלולים להישפט כנציגים של הקבוצה במקום כאינדיבידואלים, וכך למנוע מעצמם הזדמנויות להפריך את הסטריאוטיפים המופנים כלפיהם. תופעה זו חמורה במיוחד כשמדובר בקבוצות להן סממנים ויזואליים ייחודיים (למשל, קבוצות מגדריות ואתניות), אשר חושף אותם מיד כחברי קבוצה מוחלשת, וגורם להעמדתם במבחן ככאלה. כך, נוצר מעגל קסמים אשר מחזק את הסטריאוטיפ, ומעצים אף יותר את הדרתם מהמרחב הציבורי. בנוסף, חברי קבוצות הסובלים מסטריאוטיפים ידועים נוטים לצמצם עצמם מבחינת הביטוי הציבורי שלהם, לוקחים חלק בתהליכים של "הסתרת זהות", ומשלמים מחיר בריאותי ומנטלי על חווית ההדרה המתמשכת.

2. מאפיינים ייחודיים של תופעת הגזענות כלפי יוצאי אתיופיה

אף שהתיאוריות המתוארות מעלה שופכות אור על המנגנונים המניעים גזענות כלפי חברי קבוצות מיעוטים אתניות וקבוצות מוחלשות אחרות, לסיבות העומדות בבסיס היחס השלילי, או האמביוולנטי, כלפי אוכלוסיית יוצאי אתיופיה עשויות להיות גם סיבות ייחודיות הנוגעות למאפייניה של אוכלוסייה זו, בייחוד לצבע עורם ולמוצאם התרבותי.

סטריאוטיפים כלפי יוצאי אתיופיה

יחסם של הישראלים לצבע עורם של יוצאי אתיופיה הינו בעל תפקיד מכריע ביצירת ובשימור הסטריאוטיפים כלפיהם. צבע עורם, השונה מצבע עורם של מרבית הישראלים, הוא מאפיין יוצא דופן המוביל לאותה קטגוריזציה חברתית אוטומטית המתוארת על ידי "תיאוריית הזהות החברתית". מרגע סיווגם של יוצאי אתיופיה כ"שחורים" (בניגוד ל"לבנים"), צבעם הופך לקטגוריה דומיננטית הגוררת אחריה החלת סכמות רבות לגבי אופיים, יכולותיהם ותכונותיהם האחרות, והפעלת סטריאוטיפים רלוונטיים.

אחד הסטריאוטיפים הרווחים כלפי קבוצות אשר נתפסות כבעלות סטאטוס נמוך בהיררכיה החברתית, ועל כן אינן מהוות איום אמיתי על הקבוצות הדומיננטיות, מתבטא בתפיסתם כאנשים "חמים" אך בלתי קומפלטניים. על פי Fiske et al (2002), האמונה כי יוצאי אתיופיה הם בעלי מסוגלות נמוכה עשויה לנבוע, בין היתר, מהצורך האנושי-אוניברסאלי להצדיק את המערכת החברתית-כלכלית הקיימת: אם יוצאי אתיופיה, כמו מיעוטים אחרים, מופלים מבחינה תעסוקתית וכלכלית, אזי יש למצוא סיבה המצדיקה זאת ומונעת תחושת איום על הסטאטוס קוו. ואולם, הפן ה"חיובי" של הסטריאוטיפ כלפי חברי הקבוצה המוחלשת מצדיק גם הוא את הדרתם ואפלייתם: הרגשות שהוא מעורר, רחמים וסימפתיה, הינם רגשות אמביוולנטיים כשלעצמם שכן הם טומנים בחובם תחושת עליונות ופטרנליזם. עצם תיוגן של קבוצות מיעוט כ"נחותות" יותר, גם אם הוא בא לביטוי ברגשות חיוביים-לכאורה, מחזק את הדימוי הקבוצתי החיובי של האוכלוסייה הדומיננטית, וכך מנציח את אפלייתן של אוכלוסיות שאינן נמנות עמה. על פי Fiske, דינאמיקה זו נכונה במיוחד לגזענות ואפליה על רקע אתני ומגדרי.

אמביוולנטיות זו באה לביטוי גם בסטריאוטיפים ספציפיים המופנים כלפי יוצאי אתיופיה בישראל. למשל, יוצאי אתיופיה נחשבים בשיח הישראלי כעדה צנועה, עדינה וכנועה. אף שמדובר בסטריאוטיפ "חיובי" לכאורה, הוא למעשה מאפשר לחברה הישראלית להוסיף ולהצדיק את הסטאטוס קוו המפלה בכך שהעדה עצמה אינה מעוניינת בהתקוממות נגד המערכת או במאבק על זכויותיה. במקביל לסטריאוטיפים ה"חיוביים" המופנים כלפיהם, מיוחסים להם גם סטריאוטיפים של פרימיטיביות ונחשלות, הנגזרים ממוצאם האפריקאי. סטריאוטיפים שליליים אלה, אשר מיוחסים לבני העדה בשל צבע עורם, משקפים דה-הומניזציה שלהם בחברה הישראלית.

הסטריאוטיפים הללו אוטומטיים ונוקשים במיוחד משום שהם נשענים על תפיסה של גזע או של רקע אתני כגורם המגדיר "קבוצה טבעית" בעלת מאפיינים מובחנים ובלתי ניתנים לשינוי (Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000). כאשר אדם אוחד בתפיסה "מהותנית" זו של גזע, עצם זיהויו של האדם עם קבוצה גזעית כלשהי, על פי מראהו, שמו או סממנים אחרים, גורר ייחוס של מאפיינים טיפוסיים מהותיים, בסיסיים ובלתי משתנים לאותו אדם, הנגזרים לכאורה מתכונותיו הביולוגיות או הגנטיות (Yzerbyt, Rocher & Schadron, 1997). אנשים האוחזים בתפיסות "מהותניות" של גזע נוטים לשיפוט סטריאוטיפי יותר של קבוצות אתניות, לתשומת לב רבה יותר למידע שתואם את הסטריאוטיפים כלפיהם, ולייחוס מהיר וקיצוני יותר של התנהגויותיהם למאפייניהם ה"מהותיים". כך מתקיים מעגל משוב שלילי אשר מחזק את הסטריאוטיפ.

מה משרתים הסטריאוטיפים?

סטריאוטיפים אלה משרתים את חברי הקבוצה הדומיננטית ("הלבנה") בשני מישורים עיקריים. ראשית, כפי שגורסת "תיאוריית הזהות החברתית", הם מאפשרים להם לשמור על מובחנות חיובית מקבוצת המיעוט החלשה, וכך לחזק את דימויים העצמי. שנית, הם מאפשרים להם לשמר את דימוייה המוסרי החיובי של הקבוצה על אף אי השוויון וההיררכיה בינם לבין הקבוצה המוחלשת. תפיסת חברי קבוצת המיעוט כבעלי תכונות קבועות ומהותיות אשר מונעות מהם לזכות במעמד חברתי ובכוח לו זוכה קבוצת הרוב, מאפשרת לחברי הקבוצה הדומיננטית להמשיך ולהצדיק את אי השוויון ולהתמודד עם אי הנוחות הגלומה במפגש עם עצם קיומו.

למעשה, הרצון להצדיק את הסטאטוס קוו בכדי להימנע מאיום על התדמית המוסרית של

הקבוצה הדומיננטית עלול לגרום לחבריה לדבוק בנרטיב של "עיוורון צבעים" (Knowles et al.,)
(2009): חברי הקבוצה ה"לבנה" מבקשים להיתפס כמי שאינם נגועים בגזענות (כלא מפלים), ונוקטים
אסטרטגיה של הכחשת אי השוויון על ידי האמונה כי הם כלל לא מבחינים, לכאורה, בצבע עור
(בקריטריון המפלה). אסטרטגיה זו יוצרת מתח בלתי נמנע, שכן ישנו פער מתמיד בין המאמץ
להיתפס כעיוור צבעים לבין ההצלחה בכך בפועל, שכן זיהוי צבע (וקטגוריזציה על פיו) הינם תהליכים
אוטומטיים. באופן פרדוקסאלי, אי התאמה זו מתבטאת לעתים קרובות בהימנעותם של חברי
הקבוצה הדומיננטית ממגע או מקשר עין עם חברי קבוצת המיעוט. חברי קבוצת המיעוט, מצדם,
תופסים את אי הנראות הזו (בצדק רב) כהימנעות וכאפליה.

3. שימוש בכלים פסיכולוגיים-חברתיים להנכחה חיובית של יוצאי אתיופיה

הנכחה חיובית

אחת האסטרטגיות הנפוצות המיושמות בתכניות מערכתיות ומוסדיות שמטרתן להקל על שילובם של חברי קבוצות מיעוט אתניות במרחב החברתי ולהילחם בסטריאוטיפים כלפיהם, היא העלאת המודעות לגזענות והנכחה חיובית של חברי הקבוצות המוחלשות במרחב הציבורי. העלאת המודעות לתופעת הגזענות היא חשובה מאין כמותה - ואכן, ממצאי מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים כי עצם המודעות לגזענות הסמויה הטבועה בכל אחד מאתנו עשויה לסייע במידה מסוימת בהפחתתה (Legault et al., 2007). בפרט, הנכחתם החיובית של חברי קבוצות מוחלשות במרחב הציבורי נועדה להביא למודעות דוגמאות הנוגדות את הסטריאוטיפ המושרש, בתקווה להפחיתו. ואולם, ומבלי להטיל ספק בכוונותיהם הטובות של יוזמי התערבויות מסוג זה, הפסיכולוגיה החברתית מלמדת כי הן עלולות להיות בבחינת חרב פיפיות: אף שהנכחה חיובית מבוססת על הצגת מידע הנוגד סטריאוטיפים, ועל כן עשויה לשפר את יחס הציבור לקבוצה המוחלשת, מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים כי השלכותיהן של התערבויות מסוג זה אינן בהכרח מועילות, ולעתים אף עלולות להביא להשלכות בלתי רצויות.

הסכנות שבהנכחה חיובית

ראשית, הצגת חברי הקבוצה המוחלשת כדומים מבחינה זהותית לחברי הקבוצה הדומיננטית עלולה להיתפס בעיני האחרונים כאיום על זהותם המובחנת והחיובית (McDonald et al., 2015). הרצון להימנע מאיום זה בעת מפגש עם חבר הקבוצה המוחלשת שאינו תואם את הסטריאוטיפ עלול להוביל ל"החרגה" של אותו אדם מהקבוצה ולסיווגו כיוצא מן הכלל (Sub-typing), וכך הופך הסטריאוטיפ לבלתי חדיר בפני ראיות הסותרות אותו (Richards & Hewstone, 2001). אחת הדרכים להפחית תופעה זו היא "לפזר" את חוסר הטיפוסיות על פני פרטים רבים בקבוצה המוחלשת (למשל, על ידי הצגת נתונים סטטיסטיים הנוגעים לחלק גדול מחברי הקבוצה), במקום לחשוף את חברי הקבוצה הדומיננטית לחבר לא טיפוסי יחיד בקבוצת המיעוט (Johnston &

(Hewston, 1992). ואולם, בני האדם נוטים לשמר את הסטריאוטיפים בהם הם מאמינים גם כאשר אלה מופרכים על ידי המציאות, שכן אותם סטריאוטיפים מספקים להם תחושה של זהות מובחנת וחיובית ומסייעים להם לצקת סדר בעולם החברתי המורכב. ולכן, חשיפה לעדויות הסותרות את הסטריאוטיפ לא יסייעו בהפחתתו אלא כאשר האדם הנחשף אליהן מביע מוטיבציה לשיפוט מדויק יותר של חברי קבוצת החוץ (Moreno & Bodenhausen, 1999), וכאשר הוא אינו מצוי בעומס קוגניטיבי אשר מונע ממנו להפנות למשימה משאבי קשב מספיקים (Yzerbyt, Coull, & Rocher, 1999).

שנית, הנכחה חיובית עלולה להיות בעלת השלכות שליליות גם על חברי הקבוצה המוחלשת עצמה. למשל, חשיפה לבני קבוצתם אשר זכו בכוח ובמעמד חברתי השווה לאלה של חברי הקבוצה הדומיננטית עלול לעורר ציפיות שאינן בהכרח עולות בקנה אחד עם האפשרויות העומדות בפניהם במציאות, ולעורר תקוות שווא בלתי מציאותיות. כמו כן, הדגשת הדמיון בין חברי הקבוצה המוחלשת לקבוצה הדומיננטית, או השטחת ההבדלים ביניהן, עלולה לפגוע במאמציהם של הראשונים להשגת שוויון חברתי. נהפוך הוא, כאשר גבולותיה של הקבוצה הדומיננטית אינם נתפסים כחדירים, והמערכת החברתית נתפסת כלגיטימית או יציבה יחסית, דרכם של חברי הקבוצה המוחלשת להתמודד עם אי השוויון הינה דווקא בהדגשת השוני והייחודיות של קבוצתם לעומת חברי הקבוצה הדומיננטית (Tjafel & Turner, 1979).

הנכחה חיובית כשלעצמה, אפוא, עלולה שלא להספיק בכדי לשנות את עמדותיה של הקבוצה הדומיננטית כלפי הקבוצה המוחלשת, ועלולה אף לפגוע במאמצים אלה. כיצד מחקרים ותיאוריות בפסיכולוגיה חברתית יכולים לסייע לנו לשפר או לשכלל התערבויות מבוססות-הנכחה בכדי להפחית סטריאוטיפים באופן יעיל?

התערבויות מבוססות-הנכחה להפחתת גזענות

הנכחה מבוססת הטרוגניות: מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים כי ההכרה בצרכיהן השונים של הקבוצה הדומיננטית והקבוצה המוחלשת, הנגזרים מיחסי הכוח ביניהם, חיונית לכינון

שיתוף פעולה ביניהן לקראת השגת שינוי חברתי. על פי מחקרים אלה (Shnabel & Ullrich, 2013), יש להכיר בכך שאי השוויון בין הקבוצות מאיים על ממדים שונים בזהותן: בעוד חברי הקבוצה המוחלשת חווים איום על תחושת הכוח, הריבונות והעצמאות שלהם ("sense of agency"), חברי הקבוצה הדומיננטית חווים איום על זהותם המוסרית החיובית. על פי מודל זה, שיקום תחושת הכוח של הקבוצה המוחלשת על ידי הכרה בתרבותה, חוזקותיה והישגיה הייחודיים (במילים אחרות, "הנכחה" של הקבוצה המוחלשת כייחודית ובעלת חוללות), יעלה את נכונותם לצאת למאבק לשינוי חברתי. לעומת זאת, שיקום זהותה המוסרית של הקבוצה הדומיננטית באמצעות קבלתה על ידי הקבוצה המוחלשת, ונכונותם של חברי הקבוצה המוחלשת לבוא במגע ולשתף פעולה עם חברי הקבוצה הדומיננטית, יעלו את נכונותם של חברי הקבוצה הדומיננטית לפעול למען שינוי הסטטוס קוו ולכינון שוויון חברתי. ואולם, חיזוק זהותה המוסרית של הקבוצה הדומיננטית יעודדה לפעול למען השגת שוויון רק אם הקבוצה הדומיננטית רואה עצמה כבעלת זכויות מוסריות שוות לזו המוחלשת, ואם היא מכירה באי ההגינות שבחוסר השוויון. במילים אחרות, בעוד הדגשת הדמיון בין הקבוצות ייטיב את יחסה של הקבוצה הדומיננטית כלפי חברי הקבוצה המוחלשת, הדגשת השוני בין הקבוצות תתרום להעצמתם של חברי הקבוצה המופלה.

הנכחה שמדגישה את נקודת המבט של האחר: שמדגישה לקיחת פרספקטיבה או כזו שמדגימה שינויים מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מראים כי אימוץ (או התנסות באימוץ) נקודת המבט של חברי קבוצת החוץ, ו"הסתכלות על העולם דרך עיניהם", עשויה להפחית באופן משמעותי את מגישות הסטריאוטיפ בקרב חברי הקבוצה הדומיננטית (Galinsky & Moskowitz, 2000). ואולם, חשוב לציין כי לקיחת פרספקטיבה עלולה לפעול באופן שונה על חברי הקבוצה המוחלשת והקבוצה הדומיננטית: בעוד חשיפת חברי הקבוצה הדומיננטית לנקודת מבטה של הקבוצה המוחלשת מפחיתה את הגזענות כלפיהם, היכרות עם נקודת המבט של חברי הקבוצה הדומיננטית לא שיפרה את יחסם של חברי הקבוצה המוחלשת כלפיהם (Bruneau & Saxe, 2012). ממצאים אלה מדגישים אפוא את הצורך להכיר בצרכיהן השונים של הקבוצות ביצירת התערבויות מבוססות-הנכחה: בעוד

ששיתוף נקודת מבטה עם הקבוצה הדומיננטית תטיב עם הקבוצה המוחלשת, היכרות עם נקודת מבטה של הקבוצה המוחלשת תטיב עם הקבוצה הדומיננטית.

הנכחה שמדגישה את טבעו המשתנה של האדם: התערבות אפשרית נוספת מבוססת על מודל ה"תיאוריות הסמויות" (Dweck, Chiu & Hong, 1995), לפיו חלקנו מאמין כי בני האדם הם יצורים דינמיים אשר ביכולתם לפתח יכולות ותכונות שונות על ידי מאמץ ולמידה (incremental theory), בעוד חלקנו האחר מאמין שאנשים אוחזים בתכונות ובמאפיינים יציבים יחסית, ועל כן נוטים שלא להשתנות (entity theory). בהתבסס על מודל זה, נמצא כי ניתן ללמד אנשים את התפיסה לפיה לכל אדם הפוטנציאל להשתנות, ללמוד ולהשתפר, וכך להפחית באופן עקיף את תפיסת חברי קבוצות המיעוט כבעלות תכונות "מהותיות" ובלתי משתנות. המשמעות היא שהנכחה חיובית צריכה להדגיש הצלחות שהושגו על ידי שינוי והתפתחות ולא כאלו שנובעים מ"כישרון טבעי" או מולד. בנוסף, יש לנקוט משנה זהירות ביישום ההתערבות בהקשר של אי שוויון כרוני, או חריף, בין הקבוצה הדומיננטית לקבוצה מוחלשת, ולהימנע מליצור תפיסה מעוותת של ההזדמנויות העומדות בפני חברי קבוצות המיעוט ומהתנערות מעצם קיומו של אי השוויון.

אותו המודל משמש השראה להתערבות נוספת, המטפלת ישירות ב"איום מפני סטריאוטיפ" בקרב חברי הקבוצות המופלות עצמן: נמצא שכאשר חברי הקבוצה המופלה לומדים כי התכונות בהן מתמקד הסטריאוטיפ (למשל, אינטליגנציה) הינן בנות-שינוי ולא קבועות או "מהותיות", חווית "האיום מפני סטריאוטיפ" משפיעה פחות על תפיסת העצמי שלהם ועל ביצועיהם בפועל (Aronson, Fried, & Good, 2002).

לסיכום, מעצם התמקדותה בדינאמיקות הבין קבוצתיות העומדות בבסיס תופעת הגזענות, הפסיכולוגיה החברתית שופכת אור על יתרונותיהן וחסרונותיהן של התערבויות מבוססות-הנכחה לשיפור היחס כלפי קבוצות מיעוט, ובכללן כלפי יוצאי אתיופיה. באופן ספציפי, המחקר מלמד כי הנכחה כשלעצמה אינה מספיקה: כל התערבות מבוססת-הנכחה שמטרתה לשפר את יחסה של הקבוצה הדומיננטית כלפי קבוצות מוחלשות דורשת התחשבות במאפייני יחסי הכוחות בין הקבוצות,

בצרכיהן של הקבוצות המוחלשות עצמן, ובהשלכותיהן הייחודיות של ההתערבויות על הקבוצות השונות.

אף שהתיאוריות והממצאים הללו יכולים לסייע בהבניית התערבויות למיגור גזענות כלפי קבוצות מיעוט ככלל, יצירת התערבויות למיגור גזענות כלפי קהילת יוצאי אתיופיה דורשת התחשבות במאפייניה הספציפיים של התופעה כלפי בני הקהילה, כמו גם היכרות מעמיקה עם צעדים מוסדיים ומערכתיים שננקטו עד כה. מסמך זה מוצע אפוא כתשתית תיאורטית המהווה צעד ראשון לקראת גיבוש צעדים קונקרטיים לגיבוש מדיניות למיגור הגזענות כלפי קהילה זו.

- Aronson, J., Fried, C. B., & Good, C. (2002). Reducing the effects of stereotype threat on African American college students by shaping theories of intelligence. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*(2), 113-125.
- Bruneau, E. G., & Saxe, R. (2012). The power of being heard: The benefits of 'perspective-giving' in the context of intergroup conflict. *Journal of Experimental Social Psychology, 48*(4), 855-866.
- Canetti-Nisim, D., Halperin, E., Sharvit, K., & Hobfoll, S. E. (2009). A new stress-based model of political extremism personal exposure to terrorism, psychological distress, and exclusionist political attitudes. *Journal of Conflict Resolution, 53*(3), 363-389.
- Dweck, C. S., Chiu, C. Y., & Hong, Y. Y. (1995). Implicit theories and their role in judgments and reactions: A word from two perspectives. *Psychological inquiry, 6*(4), 267-285.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of personality and social psychology, 82*(6), 878-902.
- Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of personality and social psychology, 78*(4), 708-724.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: a terror management theory. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (pp.189-212). New York: Springer-Verlag.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review, 10*(3), 252-264.
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology, 39*(1), 113-127.
- Johnston, L., & Hewstone, M. (1992). Cognitive models of stereotype change: (3) Subtyping and the perceived typicality of disconfirming group members. *Journal of Experimental Social Psychology, 28*, 360-386.

- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-
Ustification and the production of false consciousness. *British Journal of
Social Psychology*, 33, 1-27.
- Knowles, E. D., Lowery, B. S., Hogan, C. M., & Chow, R. M. (2009). On the
malleability of ideology: motivated construals of color blindness. *Journal of
personality and social psychology*, 96(4), 857-869.
- Legault, L., Green-Demers, I., Grant, P., & Chung, J. (2007). On the Self-
regulation of Implicit and Explicit Prejudice A Self-Determination Theory
Perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(5), 732-749.
- McDonald, M., Porat, R., Yarkoney, A., Tagar, M. R., Kimel, S., Saguy, T., &
Halperin, E. (2015). Intergroup emotional similarity reduces dehumanization
and promotes conciliatory attitudes in prolonged conflict. *Group Processes &
Intergroup Relations*, 1368430215595107.
- Moreno, K. N., & Bodenhausen, G. V. (1999). Resisting stereotype change:
The role of motivation and attentional capacity in defending social beliefs. *Group
Processes and Intergroup Relations*, 2(1), 5-16.
- Richards, Z., & Hewstone, M. (2001). Subtyping and subgrouping: Processes
for the prevention and promotion of stereotype change. *Personality and Social
Psychology Review*, 5(1), 52-73.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and cooperation* London: Routledge & Kegan
Paul Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory
of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Shnabel, N., & Ullrich, J. (2013). Increasing Intergroup Cooperation Toward
Social Change by Restoring Advantaged and Disadvantaged Groups' Positive
Identities. *Journal of Social and Political Psychology*, 1(1), 216-238.
- Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual
identity and performance. *American psychologist*, 52(6), 613-629.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of
prejudice. Reducing prejudice and discrimination. In Oskamp, S.
(Ed.). *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-45). Mahwah, NJ:
Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In

- W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA, U.S.A: Brooks-Cole.
- Quattrone, G. A., & Jones, E. E. (1980). The perception of variability within in-Groups and out-groups: Implications for the law of small numbers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(1), 141-152.
- Yzerbyt, V. Y., Coull, A., & Rocher, S. J. (1999). Fencing off the deviant: The role of cognitive resources in the maintenance of stereotypes. *Journal of personality and social psychology*, 77(3), 449-462.
- Yzerbyt, V., Rocher, S., & Schadron, G. (1997). Stereotypes as explanations: A subjective essentialistic view of group perception. In Spears, Russell; Oakes, Penelope J.; Ellemers, Naomi; & Haslam, S. Alexander (Eds). *The social psychology of stereotyping and group life*.(pp. 20-50). Malden: Blackwell Publishing